

Patrimonis emergents: el paisatges pirinencs com a comuns

La idea de patrimoni conté, des del punt de vista del desenvolupament econòmic local, una doble perspectiva. D'una banda, la simbòlica que el vincula a la identitat dels llocs. I, de l'altra, la de factor de dinamització territorial. L'agenda d'aquests darrers anys, després d'un cert esgotament de les fórmules d'intervenció convencionals (Abella, 2015), sembla marcada per una visió cada vegada més integrada del patrimoni en el seu context ambiental (Ayuso et al., 2013) i l'emergència dels patrimonis ordinaris (Muñoz, 2010), a cavall dels nous valors socials.

D'altra part, en el camp del paisatge hi ha un interès creixent per la seva dimensió patrimonial, i assistim a una confluència: al llarg del temps la noció de paisatge ha anat de l'art al frenesí geogràfic i la descoberta de nous mons fins a rescatar darrerament, i això és el que volem ressaltar, el paisatge quotidià (Folch i Bru, 2010). En essència aquesta convergència del paisatge amb el patrimoni reflecteix el pes creixent de la participació de la gent en la seva valoració i gestió.

En aquest context, l'article explora l'ús dels paisatges pirinencs com a comuns (commons). En primer lloc s'expliquen les diverses estratègies a través de les quals el paisatge s'ha anat dotant de contingut econòmic. A partir d'aquí, es presenta la noció de paisatges comuns que, com es veurà, fa referència tant a un caràcter compartit com a unes tipologies de territori vinculades a la vida quotidiana de les persones i els patrimonis ordinaris. Finalment, un recull de casos que abasta tota aquesta geografia il·lustra les principals formes de gestió col·lectiva del paisatge, i l'augment de la seva capacitat pública. Aquests comuns es configuren avui com un nou patrimoni que combina valors ambientals, històrics, d'ús i simbòlics. A les conclusions es defensarà, tornant a l'inici, que es genera així una nova institucionalitat del desenvolupament local.

El paisatge en el desenvolupament econòmic local

La figura 1 reflecteix l'evolució del paisatge en els models de

Jordi Boixader i Solé,
economista

desenvolupament local als Pirineus. El paisatge és en un primer moment un element de suport a l'atracció d'activitat. De fet, l'aprofitament econòmic del paisatge s'inicia a final del segle XIX quan l'excursionisme descobreix i divulga el país, el lleure esportiu es converteix en un element de distinció social i les pràctiques higienistes apareixen com a resposta a les infeccions de la ciutat industrial. Amb tot, l'expansió turística es produeix a partir dels seixanta, i la demanda d'esports de neu es combinarà amb la de segona residència que impulsa la construcció.

Així, aquests sectors que quan van aparèixer les polítiques públiques d'intervenció territorial local van servir de palanca per respondre als retards dels territoris han tendit a fusionar-se, entre ells i amb el sector financer, creant un mecanisme que transforma, cada dècada, grans quantitats de sòl. A la figura 2 es mostra la superfície ocupada per la baixa densitat a escala dels municipis.

En un segon període, a mesura que la globalització comporta una pressió homogeneitzadora, les singularitats guanyen importància. En aquest context, d'una manera progressiva, els paisatges de referència de caràcter rural (pastures de muntanya, masies, etc.) o urbà (carrers amb concentracions patrimonials, nuclis petits envoltats de mosaics agroforestals...) esdevenen un recurs que afegeix valor als productes i establiments locals, sobretot per a les activitats agroalimentàries, comercials i creatives. El paisatge esdevé, a partir dels 80 i clarament dels 90 cap endavant, un element que millora la projecció dels productes i les empreses dels territoris.

Més recentment, la preocupació per la sostenibilitat i la participació de les comunitats en els processos de desenvolupament enforteixen la visió del paisatge com a bé comú. La força creixent de l'economia social i solidària així com l'interès creixent pel comú i la seva relectura (Algarra, 2015; Freixa, 2019) generen una narrativa renovada per als espais pirinencs: les muntanyes que fa un segle que es buiden esdevenen espais de vida per aquells que han decidit habitar-les, les pastures en regressió són la primera baula de cadenes de valor creatives, antigues naus industrials es reconverteixen en espais de fabricació cooperativa, els boscos d'antigues zones mineres forneixen nous paisatges energètics, etc.

En síntesi, doncs, el concepte d'avantatge econòmic per als territoris pirinencs les darreres dècades ha anat mutant: d'una noció absoluta derivada en gran part de les condicions ambientals cap a una altra basada en la competitivitat que presenta nombroses limitacions en vista dels creixents desequilibris geogràfics de l'economia. Així sorgeix una reorientació cap als anomenats avantatges col·laboratius i el desenvolupament humà local (Casellas,

El paisatge com a comú
Desenvolupament col·laboratiu (2010-)

Economia social i solidària, agroecologia, economia circular...

El paisatge com a recurs
Desenvolupament endogen (1990-)

Productes locals, entorns creatius, comerç urbà...

El paisatge com a suport
Enfocaments sectorials del desenvolupament (1960-)

Turisme i construcció residencial...

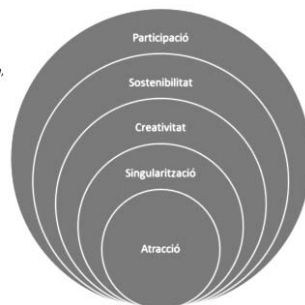

Fig. 1 Les estratègies que han dotat de contingut econòmic el paisatge. Font: elaboració pròpia

2014) on prenen protagonisme aspectes com el lloc, la comunitat, la riquesa de vincles, el bon viure, gaudir d'una vida llarga i saludable, donar i rebre cures, etc. (Garcia Jané, 2019). Sennett (2019) sosté que en processos d'innovació la forma freqüentment precedeix la funció, de manera que el paisatge i el patrimoni esdevenen peces per cercar noves relacions de l'economia amb el lloc i la participació, uns catalitzadors d'energies col·lectives.

Paisatges comuns: més enllà de la banalització i la conservació

Però què significa concebre el paisatge pirinenc com un bé comú? Per explicar-ho combinarem alguns elements d'índole conceptual amb la realitat actual de les comarques de muntanya. En primer lloc, el paisatge és un bé compartit que satisfà necessitats col·lectivament. Les mirades que se centren exclusivament en l'individu o que atribueixen erròniament un dret edificatori a la propietat oblideu, d'una banda, que és un recurs creat per la població al llarg del temps i, de l'altra, que tenim una percepció intersubjectiva del paisatge. Per a Marina Garcés (2015) el paisatge uneix singular i plural de la mateixa manera que Jordi Garcia (2018) diu que el comú és d'una i de totes.

El paisatge és un espai de participació política. La lluita pels imaginaris, els SOS, els salvem i els som que es compten per desenes en aquesta geografia, els valors col·lectius dels espais gestionats des de l'economia social i solidària o, ja en termes jurídics, el Conveni Europeu del Paisatge (2000) així ho mostren. El paisatge és, doncs i en segon lloc, un projecte local. És l'objecte que resulta de la interacció d'una comunitat humana en un indret i, a la vegada, el subjecte, un espai de presència, de representacions i de protagonismes en comú.

Polanyi (1957) afirma que organitzar la societat a fi que satisfaci les necessitats del mercat immobiliari és una part vital de la concepció utòpica d'una economia de mercat. I malgrat la pressió de l'edificació (figura 2), el sentit del lloc, que l'economista nascut a Viena reconeix en el paisatge i les estacions, persisteix. Això ens condueix al tercer nivell del paisatge com a comú que té a veure amb com es gestiona.

El mercat i les decisions individuals han conduït a una dinàmica de privatització del paisatge, visible en la colonització de planes amb xalets i adossats, la sobreexplotació de determinades valls per a l'esquí, grans contenidors comercials, camps de golf de muntanya, cartells publicitaris, etc. En l'altre extrem, la protecció pública s'ha centrat a conservar els espais més emblemàtics, a la manera de maragdes verdes, però no tot pot ser protegit.

La gestió col·lectiva situa l'ús social, amb tota la seva diversitat de funcions, per davant del benefici

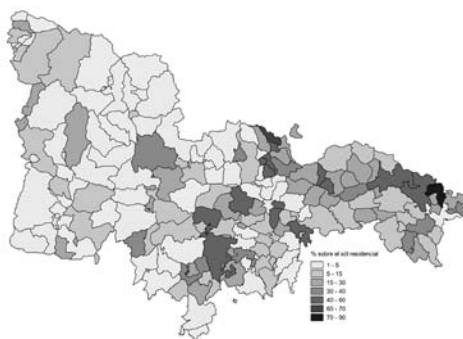

Fig. 2. Superfície del sòl residencial de baixa densitat

Font: elaboració pròpia

privat. Així les pràctiques econòmiques alternatives (Castells et al., 2017) obren el govern del paisatge, augmenten la seva capacitat pública, i ho fan amb una diversitat de normes que reconeixen el valor social de la cooperació, des de les més informals arrelades en el temps a les cada vegades més freqüents cartes, plans, programes, acords, etc., val a dir que àmpliament assajats a molts llocs del món.

La quarta i última idea del paisatge com a comú és més tipològica. Enllaçant amb el punt anterior, l'acció en el paisatge de l'economia social i solidària, l'agroecologia, les sobiranes i el conjunt del d'economies dels comuns pirinencs no es dirigeix als espais que podem anomenar únics (en el sentit d'irrepetibles) o d'excel·lència (pels seus valors excepcionals) sinó que preferentment incideix sobre les condicions tangibles que defineixen l'experiència diària de bona part de la població. Uns entorns que es transformaran inevitablement, ordinaris però sorprenent rics com a teixits de vida (experiències, significats, memòries, etc.) i que juguen un paper rellevant per refer els imaginaris de la comunitat i crear institucionalitzat tal com es veurà en els casos que es presenten al proper apartat.

	Paisatges d'excepció	Paisatges banals	Paisatges comuns
Gestió	Pública	Privada	Col·lectiva
Orientació	Protecció	Monofuncional	Usabilitat, amb diversitat de funcions
Relacions	Experiència puntual de caràcter extraordinari	Individualització o separació per grups	Cooperatives amb complexitat d'actors
Significats	L'administració subratlla els continguts i estableix jerarquies	Es consumeix el lloc de manera estandaritzada o temàtica	Múltiples i es creen continuament. Potencial transformador
Valor com a patrimoni	Ecossistemes més ben conservats, biodiversitat, testimonis fonamentals	Reproducció d'un imaginari genèric	Memòries de la quotidianitat, projecció de la comunitat
Instruments de gestió	Plans de protecció i ordenació	Planejament urbanístic expansiu	Cartes de paisatge locals, plans d'ESS
Exemples	Parcs naturals, conjunts catalogats	Urbanitzacions, centres comercials	Barris, pobles, anelles verdes

Font: elaboració pròpia

Taula 1. Tipologies de tractament del paisatge a Catalunya d'avui

Sistemes de gestió col·lectiva i patrimoni paisatgístic

Arribats a aquest punt, és el moment d'explorar les característiques dels paisatges gestionats per les economies locals dels comuns. Per fer-ho, s'exposarà una bateria de casos destacats sota un esquema interpretatiu que integra una capa territorial de caràcter tangible amb diferents sistemes de gestió i els diferents sectors econòmics en la seva relació amb el paisatge, tal com se sintetitza en la figura 3.

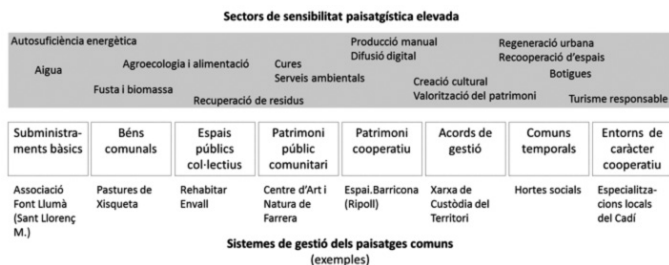

Fig. 3. Sistemes de gestió del paisatge, sectors i exemples destacats. Font: elaboració pròpia

L'aigua és un dels elements que al llarg de la història més han contribuït a generar la necessitat humana de cooperació, equitat i acció col·lectiva (Fairclough, 2016). Les comunitats de regants valencianes, els bisbes (canals) de Törbel a Suïssa o el caràcter comunitari de la protecció dels pòlders holandesos així ho mostren, i han produït patrimonis d'indubtable caràcter i singularitat. La gestió de l'aigua a través d'una associació a Sant Llorenç de Morunys, la recuperació de les concessions a la Vall Fosca i el debat sobre les municipalitzacions participatives reflecteixen, ja a casa nostra, tres situacions diferents però que comparteixen l'orientació a convertir l'aigua en un patrimoni comú.

També en l'àmbit dels subministraments essencials, l'energia ha conduït a grans transformacions al paisatge i, en vista que les renovables necessiten grans quantitats d'espai (per la seva baixa densitat de potència), caldrà resoldre el seu tractament territorial perquè en darrer terme totes les emissions surten d'un lloc. Així, al Berguedà es treballa perquè una cooperativa forestal sigui una peça clau per convertir una antiga zona extractiva en un medi més circular explotant la biomassa dels boscos d'utilitat pública.

El projecte Xisqueta expressa les possibilitats de vitalització de les pastures i usos tradicionals dels béns comunals. De fet, la meitat de les pastores membres de Ramaderes de Catalunya viuen al Pirineu. Pel que fa als usos nous d'aquests béns, el turisme hi ocupa un lloc destacat (Viñas et al. 2016) i també aquí apareixen noves pràctiques econòmiques de naturalesa col·laborativa com l'associació de taxistes d'Espot o la possibilitat que Puigbalador es converteixi en una estació de gestió cooperativa a partir de 453 donacions que sumen 65.000 euros (Sanz, 2018).

Repensar l'espai públic és una pota imprescindible en el procés més ampli de dotar de capacitat col·lectiva el paisatge i el territori (Muñoz, 2017). El procés de rehabilitació d'Envall s'aparta dels canons habituals per augmentar els llindars d'autogestió i facilitar noves fonts de socialització en l'espai públic, la recuperació del patrimoni, les formes d'habitar, etc.

A partir d'aquí es distingeixen tres supòsits: la gestió del patrimoni públic a nivell comunitari o ciutadà que exemplifica el Centre d'Art i Natura de Ferrera, de titularitat municipal i dinamitzat per l'associació sense ànim de lucre els Amics del CAN. Un altre sistema és el propi patrimoni cooperatiu (obradors, magatzems, agrobotigues, pallers, etc.) sobretot en la seva relació amb el cooperativisme obert (Miró, 2018) i per tant combinant l'ús per al qual van ser concebuts amb una major irradiació al territori. A Montnartró, Bosques y Praderas constituïda recentment com a cooperativa de treball entoma el repte de gestionar l'alberg i l'espai natural del seu entorn al peu de Sant Joan de l'Erm. L'Espai Barricona és un catalitzador de vida social al límit del Ripoll industrial. La Cooperativa del Pallars de Sort sota l'eslògan "Posa-hi color" comercialitza planter per a l'embelliment d'horts, balcons i cases... I encara hi ha una altra categoria molt rellevant en termes quantitius: els acords voluntaris entre propietaris de terrenys (o edificis privats) amb les entitats ciutadanes per exemple en el marc de la Xarxa de Custòdia del Territori a Catalunya (amb desplegament de projectes turístics com Arrèlia) o de les cessions per a espais-test agraris, etc.

La darrera agrupació ve constituïda per sistemes econòmics cooperatius amb especialitzacions de sensibilitat paisatgística. Un cas il·lustratiu és, a escala internacional, l'Emilia-Romanya on es produeix un reforçament mutu entre les dinàmiques de concentració

en l'espai de sectors forts del cooperativisme com les artesanies i l'agroindústria (Alberani, 2019) amb els atributs històrics, estètics, etc. del territori. La centenària cooperativa Cadí, la revaloració de l'ofici de les trementinaires a la Vansa i Tuixent, la iniciativa Biolord o el projecte Coop de Territori de Masies manifesten amb graus de maduració i intensitats diferents aquest gest de connotar col·lectivament les activitats econòmiques del territori. Val a dir que no tots els usos que s'han explicat són nous (hem parlat de béns comuns que enfonsen les arrels en el temps, cooperatives centenàries, etc.) però és clar que la noció de comuns és avui més àmplia del que ho era en el passat, que la capacitat pública del paisatge augmenta i que les pràctiques econòmiques que s'hi despleguen tenen un elevat component simbòlic en la mesura que intenten donar resposta a grans qüestions de futur com la mateixa valorització del patrimoni, el paper de les identitats en el global, el despoblament, la relació entre ciutat i camp, la idea d'espai públic, etc. Així, generen una institucionalitat que activa el desenvolupament local.

Conclusions

El paisatge com a bé comú es pot considerar no un actiu particular sinó una relació social inestable i mal·leable entre un grup social autodefinit i els aspectes de l'entorn social i físic considerats substancials per la seva vida i pervivència (Harvey, 2012). Un seguit de noves economies que podem aglutinar pel seu caràcter transformador davant la crisi persistent de les comarques pirinenques (social i solidària, agroecologia, dels comuns, feministes...) en la seva pretensió d'esdevenir cada cop més completes, generen comunitats de pràctica que s'expressen en l'espai i conflueixen amb altres fonts de creativitat per donar-li caràcter. Malgrat que a vegades queda en un segon pla en els grans debats sobre els béns comuns dels Pirineus, més focalitzats en els boscos, l'aigua, etc., el paisatge és un comú gairebé podríem dir que evident quan ens hi aturem, tot i que esmunyedís per la seva contínua condició dual: és a la vegada natural i cultural; objecte i subjecte; raó i emoció.

Si el paisatge cultural mostra la petjada del treball humà sobre el territori, aquests paisatges comuns suposen una nova capa d'acció col·lectiva a les comarques pirinenques que es construeix per la suma de tres elements clau: primerament, l'energia ascendent d'unes comunitats que participen no només en la definició sinó sobretot en l'activació del paisatge i el patrimoni. En segon lloc, un salt d'escala des de l'espai públic o cooperatiu concebut aïlladament al nivell en què, com a societat, percebem els valors (ambientals, productius, socials, històrics...) del territori (Nogué, 2010). I, per últim, les possibilitats d'innovar en els instruments de gestió de l'economia i el territori: patrimoni ciutadà, plans d'economia social i solidària, cooperativisme obert, objectius de qualitat paisatgística de les normes urbanístiques, etc.

Bibliografia

- ABELLA, J. (2015) La cultura i el patrimoni com a eina de desenvolupament local. Oportunitat o fracàs? Reflexions des d'una mirada territorial. *L'Erol*, 125.
- ALBERANI, A. et al. (2019) *Rapporto sulla Cooperazione. Edizione 2018-2019*. Legacoop Emilia Romagna.
- ALGARRA, D. (2015) *El comú català. La història dels que no surten a la història*. Barcelona: Potlatch.
- AYUSO, A. M. et al., (2013) *Patrimonio natural, cultural y paisajístico. Claves para la sostenibilidad territorial*. OSE.
- CASELLAS, A. (2014) "Desenvolupament econòmic local i dimensió territorial. Reptes de futur". *Elements d'innovació i estratègia*, 11.
- CASTELLS, M. et al (2017) *Otra economía es posible. Cultura y economía en tiempos de crisis*. Barcelona: Alianza.
- FAIRCLOUGH, G. (2016) "Al lloc adequat, en el moment adequat: l'aigua en els paisatges humans". A NOGUÉ, J.
- PUIGBERT, L. BRETCHA, G. (ed.) *Paisatge, patrimoni i aigua. La memòria del territori*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya i ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA.
- FOLCH, R. i BRU, J. (2010) *Ambient, territori i paisatge. Valors i valoracions*. Barcelona: Fundació Carulla.
- FREIXA, V. (2019) "Montañas que se mueven". *Soberanía alimentaria*, 35.
- GARCÉS, M. (2016) "El paisatge com a bé comú". *Ara*, 14 de març de 2015.
- GARCIA JANÉ, J. (2019) *Guia del mercat social*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GARCIA JANÉ, J. (2018) *L'economia social i solidària en 100 paraules*. Barcelona: Icària.
- HARVEY, D. (2012) *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. New York: Verso books.
- MIRÓ, I. (2018) *Ciutats cooperatives. Esbossos d'una altra economia urbana*. Barcelona: Icària.
- MUÑOZ, F. (2010) "El patrimonio construido como paisaje. El paisaje construido como patrimonio". *VI Congreso Internacional de Musealización de Yacimientos y Patrimonio. Arqueología, Patrimonio y Paisajes Históricos para el siglo XXI*.
- MUÑOZ, F., (2017) "De l'oportunitat dels espais públics al repte de l'espai col·lectiu". BUHIGAS, M. (rel). BCN'42. Barcelona: Fundació Catalunya Europa, Ajuntament de Barcelona i Cellnex.
- NOGUÉ, J. (2010) *Paisatge, territori i societat civil*. València: Edicions 3 i 4.
- POLANYI, K. (2003) *La gran transformació: los orígenes políticos y económicos de nuestro tiempo*. México: FCE, 1957.
- SANZ, I. (2018) "Sauvons Puyvalador aconseguim el capital per constituir-se com a cooperativa". *Diari de la Neu*, 23 de gener de 2018.
- SENNETT, R. (2019) *Construir i habitar*. Barcelona: Arcàdia.
- VIÑAS et al. (2016) *Béns comunals. Un sistema d'organització del passat per gestionar el present*. Fundació del Món Rural i Idapa.